

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О.ПОТЕБНІ

На правах рукопису

ДЕГТЯРЬОВА Клавдія Віталіївна

НЕЗМІНОВАНІ ПРОСТІ СУБСТАНТИВИ І АДЪЕКТИВИ
РОСІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗІСТАВЛЕННІ З УКРАЇНСЬКОЮ

Спеціальність: 10.02.02.- російська мова
10.02.01.- українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Відділі філології Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Н.Г.Озерова

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
К.Г.Городенська
кандидат філологічних наук, доцент
Д.І.Шахова

Провідна установа - Київський лінгвістичний університет

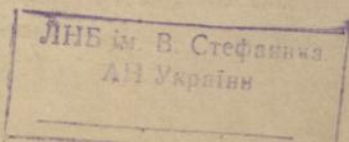
Захист відбудеться " " 1996 р. о " " години
на засіданні спеціалізованої ради Д.01.92.01 для захисту дисер-
тацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
при Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України /252001,
Київ-1, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

Автореферат розіслано " " 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
доктор філологічних наук,
професор

Н.Г.ОЗЕРОВА

Актуальність теми. Зіставне дослідження близькоспоріднених мов є одним з актуальних аспектів сучасного мовознавства. Як зазначає Г.П.Їжакевич, воно дає можливість виявити не лише самі факти відмінностей і подібностей, але і встановити причини і обставини, які зумовили ці подібності й відмінності на різних історичних етапах розвитку двох мов¹.

Особливий інтерес у зіставному дослідженні викликають незмінювані субстантиви і ад"єктиви, в основній своїй масі заповнення, граматичні значення яких виражаються за допомогою синтагматичних засобів. Протягом останніх років, за даними лексикографічних джерел, ця група слів значно збільшилася в обох мовах, причому деякі субстантиви з числа загальноновживаних стали досить частотними. Засвоєння іншомовних незмінюваних субстантивів і ад"єктивів, утворення незмінюваних абревіатур на базі власних можливостей може відбуватися різними шляхами в російській та українській мовах. Подібні факти переконують у необхідності спеціального дослідження в зіставному аспекті незмінюваних простих субстантивів і ад"єктивів /переважно іншомовного походження/ російської та української мов, оскільки зіставне вивчення граматичних систем споріднених мов спрямоване на встановлення унікальних і універсальних явищ у мовних системах.

Переважає більшість праць, де аналізуються незмінювані субстантиви і ад"єктиви, стосується граматичних властивостей цих слів. На матеріалі російської мови ці питання висвітлені в працях ряду авторів /Й.П.Мучника, М.В.Панова, О.І.Молоткова, Г.О.Смирнової, Л.С.Брусенської, В.М.Арутюнян та інших/. В ук-

¹Сопоставительное исследование русского и украинского языков. Лексика и фразеология.- К.: Наук.думка, 1991.- С. 7.

раїнському мовознавстві окремі аспекти граматичної семантики /зокрема, родової/ досліджувалися у роботах О.К.Безпояско, А.П.Загнітка, В.В.Грешука та інших. Деяким аспектам функціонування незмінюваних іменників в українській мові приділяється увага в працях І.Р.Вихованця.

Проте незмінювані субстантиви і ад'єктиви російської та української мов у зіставному аспекті ґрунтовно не досліджувалися ні в межах конкретних класів повнозначних слів, ні в аналізованих мовах в цілому. Все це і визначило вибір теми дисертації.

Об'єктом дослідження є незмінювані прості субстантиви і ад'єктиви російської та української мов, які розглядаються в синхронному і частково діахронному аспектах. Такий підхід дає змогу пояснити особливості формальної організації досліджуваних слів і виявити закономірності, що визначають різні способи репрезентації лексичної та граматичної семантики незмінюваних субстантивів та ад'єктивів зіставлюваних мов.

Мета роботи полягає в описі та систематизації типів російських незмінюваних субстантивів та ад'єктивів і їх українських корелятивів, а також у вивченні граматичних особливостей досліджуваних слів. Відповідно до мети дослідження визначено певне коло основних завдань, що їх належало розв'язати, а саме:

- визначити частини мовний статус незмінюваних субстантивів і ад'єктивів у системах російської та української мов;
- простежити еволюцію незмінюваних простих субстантивів і ад'єктивів /переважно іншомовного походження/ у зіставлюваних мовах, а також спільні і специфічні риси у процесі засвоєння даних слів російською та українською мовами;
- визначити типи формально-семантичних відповідників досліджуваних слів у зіставлюваних мовах;

- дослідити екстра- та інтралінгвістичні чинники, що перешкоджають включенню досліджуваних слів у системи словозміни російської та української мов;
- виявити співвідношення лексичної і граматичної семантики у вираженні граматичних значень роду і числа незмінюваних іменників російської мови в зіставленні з українською;

Урахування завдань і підходу до досліджуваного матеріалу, специфіки незмінюваних субстантивів і ад"єктивів дозволили відібрати ряд необхідних методів, які вироблені практикою лінгвістичної науки. В цьому дослідженні застосовуються, в основному, два методи: зіставний та описовий, що знайшли конкретизацію в окремих методиках і прийомах: дистрибутивного і компонентного аналізу для характеристики окремих значень і їх відтінків. Використовуються також прийоми трансформації та альтернативної заміни. У міру необхідності давалася квантитативна характеристика матеріалу, лінгвістична інтерпретація фактичного матеріалу доповнювалася необхідною екстралінгвістичною характеристикою. В основному робота виконувалася в синхронії, проте використовувалися елементи діахронного аналізу, оскільки в зіставних дослідженнях близькоспоріднених мов факти їх історії мають перспективну спрямованість.

Наукова новизна дисертації полягає у виборі об"єкта зіставного дослідження - незмінювані субстантиви і ад"єктиви російської та української мов, шляхи їх входження у мовні системи, спільне та специфічне у функціонуванні, а також у виробленні оригінальної методики опису матеріалу.

Матеріалом дослідження стали системно-мовні матеріали, видручені із "Сводного словаря современной русской лексики" в 2-х томах, "Современного словаря иностранных слов", "Словника укра-

їнської мови" в II-ти томах, "Русско-украинского словаря" в 3-х томах, "Російсько-українського словника наукової термінології. Суспільні науки", "Орфографічного словника української мови", "Словаря української мови" Б.Грінченка, "Правописного словника" Г.Голоскевича, "Українського стилістичного словника" І.Огієнка та інших лексикографічних джерел. При відборі текстового матеріалу використовувалися в основному публіцистичні тексти і меншою мірою - художні, залучалося широке коло друкованих видань, орієнтованих на масового читача /"Известия", "Комсомольская правда", "Труд", "Литературная газета", "Аргументы и факты", "Независимость", "Голос України", "Молодь України", "Полтавський вісник", "Огонек", "Україна", "Українська культура" та інші/, оскільки при відборі текстового матеріалу автора цікавили перш за все новітні запозичення - незмінювані субстантиви і ад"єктиви. Неології властива традиційна орієнтація більшою мірою на публіцистичні тексти, тому що вони оперативно відображають іновачії в загальноживаній лексиці, в той час як художні тексти містять велику кількість індивідуально-авторських неологізмів, у тому числі і запозичень. Досліджуваний матеріал в основному стосувався періоду другої половини 80-х років - початку 90-х років, поворотної епохи розвитку суспільства, яка викликала в тому числі і значні зміни в обслуговуваному її лексиконі.

Теоретичне і практичне значення роботи визначається тим, що представлені в ній висновки і положення сприятимуть вирішенню ряду питань контрастивного дослідження незмінюваних субстантивів і ад"єктивів російської та української мов, виявлення особливостей реалізації граматичного значення у досліджуваній групі слів російської мови в зіставленні з українською, а та-

кож у визначенні типів формально-семантичних відповідників корелятивів зіставляваних мов.

Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні теоретичних курсів зіставної граматики російської та української мов, при написанні курсових та дипломних робіт, а також при вирішенні завдань, пов'язаних з теорією і практикою зіставних досліджень, у перекладацькій діяльності.

Апробація роботи. Результати досліджень доповідались на засіданні Відділу російської мови Інституту мовознавства НАН України, на засіданнях кафедри слов'янського мовознавства Полтавського державного педагогічного інституту; обговорювалися у вигляді доповідей на республіканських конференціях у Вінниці /1988/, Донецьку /1990/, Полтаві /1992, 1993/.

На захист виносяться такі положення:

1. Незмінювані прості субстантиви і ад'єктиви іншомовного походження проникали в російську та українську мови різними шляхами: якщо для російської мови, починаючи з другої половини XVIII століття, було властиве безпосереднє контактування із мовами-джерелами, то запозичення українською мовою досліджуваних слів здійснювалося у цей період переважно за допомогою мов-посередників – російської та польської.

2. Семантична структура досліджуваних корелятивів російської та української мов практично ідентична, що зумовлено рядом причин: 1/ спільними джерелами запозичення; 2/ транзитною функцією російської мови при запозиченні в українську; 3/ подібними процесами освоєння іншомовної лексики в зіставляваних мовах.

3. Незмінювані субстантиви і ад'єктиви російської і української мов, не відрізняючись на денотативному рівні від звичайних іменників і прикметників, знаходяться на периферії даних частин мови внаслідок відсутності у них парадигматичних засобів

вираження граматичного значення. Наявність у досліджуваних слів синтагматичних засобів вираження граматичного значення є в цьому випадку достатнім, оскільки в сучасних російській та українській мовах спостерігаються елементи тенденції до поступового знецінення флексії як виразника граматичної семантики у класі флексивних слів.

4. Незмінюваність досліджуваних субстантивів російської мови зумовлена дією комплексу екстра- та інтралінгвістичних чинників, які характеризуються певними відношеннями. На незмінюваність досліджуваних іменників української мови впливають аналогічні чинники, крім того, російська мова як транзитна мова в процесі запозичення могла вплинути на формування певних граматичних особливостей, оскільки українські кореляти з тих, що не мають формальних обмежень на відмінюваність, сприйнятливіші до включення в систему словозміни.

5. Незмінюваність досліджуваних ад"єктивів зумовлена неможливістю включення в існуючі в мовах системи словозміни в першу чергу через формальні обмеження. Вказані обмеження "закріплюються" видом синтаксичного підрядного зв'язку - прилягання, оскільки при приляганні засобами зв'язку є семантична валентність, топологічні відношення, інтонація. Внаслідок цього у досліджуваній групі ад"єктивів відсутні граматичні значення роду, числа і відмінка.

6. Абсолютну більшість досліджуваних корелятів російської та української мов складають формально-семантичні тотожності, наявність формально-семантичних еквівалентів виникла внаслідок того, що в окремих випадках українська мова віддає перевагу відмінюваним варіантам досліджуваних субстантивів, які не мають формальних обмежень на відмінюваність. Розходження по

мовах стосуються не характеру типів запозичень, а їх конкретних випадків, що, можливо, пояснюється близькістю зіставляваних мов.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, аналізується ступінь її наукової розробленості, визначаються мета та основні завдання дослідження, характеризуються методи дослідження та джерела фактичного матеріалу, формулюються основні положення, які виносяться на захист, і дається короткий огляд літератури.

Перший розділ "Типологічна, семантико-стилістична та етимологічна характеристика незмінюваних субстантивів і ад"єктивів у російській та українській мовах" складається з чотирьох підрозділів. Для досягнення раніше вказаної мети і вирішення поставлених завдань у першому розділі виникла необхідність здійснити семантичний, етимологічний аналіз досліджуваних слів у зіставляваних мовах. Семантичний аналіз був необхідний для зіставлення семантичного обсягу слів за тлумачними словниками російської та української мов. В результаті проведених досліджень удалося встановити таке:

Незмінювані субстантиви і ад"єктиви помітно різноманітні в семантичному аспекті, охоплюючи як загальновоживану лексику, так і лексику різних терміносистем російської та української мов, переважно мистецтва, що, на нашу думку, свідчить про активне проникнення досліджуваних лексем у системи російської та української мов.

Аналіз досліджуваної лексики у зіставному аспекті дозволив

установити, що незмінювані субстантиви і ад"єктиви в обох мовах мають тотожну семантичну структуру, що пояснюється спільними джерелами запозичення, аналогічними процесами семантичної адаптації запозиченої лексики, а також транзитною функцією російської мови при запозиченні в українську мову.

Незмінювані субстантиви і ад"єктиви в переважній більшості є запозиченнями з мов різних мовних сімей, проте найповніше представлено запозичення /у першу чергу для загальноживаної лексики/ із романських та германських мов - французької та англійської, що пояснюється, насамперед, екстралінгвістичними чинниками. Широкомасштабні зміни в структурі суспільства, які спостерігаються в період 90-х років і викликані у зв'язку з цим зміна форм власності і складу активних учасників комунікації призвели до необхідності володіння, окрім російською і/або українською, іноземними мовами, що могло сприяти збільшенню кількості запозичень, у тому числі і незмінюваних субстантивів і ад"єктивів. Певна толерантність до різного роду запозичень, яка спостерігається у вказаний період і властива однаковою мірою російській та українській мовам, сприяє розширенню кола запозичених незмінюваних іменників і прикметників у обох мовах.

Шляхи проникнення незмінюваних іменників і прикметників у російську та українську мови мають певні відмінності. Незмінюваним субстантивам і ад"єктивам російської мови властиві прямі контакти з мовами-джерелами, в першу чергу з французькою та англійською. Українські запозичені незмінювані субстантиви і ад"єктиви проникали в мову-рецептор за посередництвом російської мови. У випадку, коли мовою-посередником виступала польська мова, такі субстантиви були пристосовані до включення в систему словозміни /негліжей, шимпанс та інші/, проте в сучасній укра-

їнській літературній мові утвердилися незмінювані варіанти цих слів. У 90-і роки спостерігається практично одночасне проникнення в російську та українську мови ідентичних запозичень, що, на нашу думку, викликано дією екстралінгвістичних чинників.

Незмінювані субстантиви і ад'єктиви з походять на різних стадіях семантичної адаптації, що свідчить про активізацію процесу збільшення кількості запозичених досліджуваних слів у російській та українській мовах. Найбільшим формальним і семантичним перетворенням підлягають незмінювані лексеми, які знаходяться на початковій стадії запозичення, причому такі перетворення можуть відбуватися одночасно по декількох напрямках. У цілому процес запозичення незмінюваних субстантивів і ад'єктивів зіставлюваних мов не відрізняється від входження запозичень з формально змінюваною структурою, тобто здатних до російської або української словосіми.

Ступінь адаптації запозиченого незмінюваного субстантива чи ад'єктива визначається можливостями його лексичної сполучуваності з іншими словами як власне українськими чи російськими, так і запозиченими; наприклад: бюро - справочное, патентное, конструкторское / бюро - довідкове, патентне, конструкторське тощо; "Будочки с надписью "Справочное бюро" вновь возвратятся на улицы столицы" /Известия, 2.03.96/, тобто широка семантична валентність досліджуваних субстантивів і ад'єктивів зіставлюваних мов сприяє їх семантичній адаптації.

Зіставний аналіз досліджуваних слів дав змогу встановити, що незмінювані субстантиви і ад'єктиви російської і української мов подібні за своєю формально-семантичною структурою і є формально-семантичними тотожностями /близько 95% корелятивів із числа загальноновживаної лексики/. Еквівалентами є мовні одиниці

з частковими відмінностями у формальній чи семантичній структурі, при цьому домінують мовні одиниці з формальними відмінностями структури. Незмінювані субстантиви російської мови із числа найбільш частотних та тих, що не мають формальних обмежень на відмінюваність, мають в українській мові відмінювані кореляти, які відображені як ортологічними словниками сучасної української літературної мови /пальто, ситро, козла/, так і іншими лексикографічними джерелами, які не є нормативними для сучасної української літературної мови /адаф, есеї, авто - в авті та інші/. В українській мові можуть включатися в систему словозміни субстантиви, які не мають формальних обмежень на відмінюваність /пальто, авто/ чи такі, у яких відбулися перетворення у формальній структурі слова. Такі трансформації можливі як у результаті впливу польської мови /негліжей, шимпанс/, так і утворені на власній основі /паня, соша, сон/.

Незмінювані субстантиви і ад'єктиви, належачи до книжної лексики, є стилістично маркованими, при цьому їх стилістичні функції залежать від стадії запозичення. Так, стилістично нейтральними є найбільш частотні субстантиви типу кіно, метро, кафе, какао / кіно, метро, кафе, радіо тощо. Стилiстична маркованість досліджуваних слів виникає в результаті певної відміченості, виділеності іноземного слова в мовній свідомості мовців, внаслідок чого досліджувані субстантиви і ад'єктиви можуть підкреслювати в текстах зв'язок із зарубіжним денотатом, сприяти створенню ефекту виділеності. В художній літературі, особливо у творах письменників-емігрантів, такі субстантиви і ад'єктиви відіграють роль різноманітних виразно-зображальних засобів, зокрема, ілюструють ситуації мовного відчуження персонажу в іншому мовному середовищі, використовуються з характеро-

логічних метов. служать знаками іншої соціальної діясності, за собом створення місцезого колориту, що особливо характерно для письменників-емігрантів "третьої хвилі". В українській мові змінювані варіанти досліджуваних субстантивів можуть також використовуватися для демонстрації орієнтації на мовлення західної української діаспори.

Другий розділ "Граматична природа незмінюваних субстантивів і ад"ективів російської та української мов і відношення їх до системи словозміни" складається з 5 підрозділів. Проведені дослідження дали змогу встановити, що є всі підстави відносити досліджувані слова до класу субстантивів і ад"ективів, оскільки на демотативному рівні вони не відрізняються від звичайних іменників і прикметників. Відсутність у незмінюваних слів парадигматичних засобів вираження граматичного значення дає підставу розглядати їх на периферії даних частин мови, оскільки периферія, на відміну від ядра, розрідженіша, тут не діють суворі нормативні регламентації, в силу чого відкривається великий простір для мовного експериментування. Периферія проникливіша для впливу інших мовних систем, у тому числі й інших мов. По-друге, зараз у сучасній російській мові /так само, як і в українській/ спостерігаються елементи тенденції до певного знецінення флексії як виразника граматичного значення у класі флективних слів;¹ при цьому вираження граматичних значень компенсуються за рахунок синтагматичних засобів.

Для незмінюваних ад"ективів зіставляваних мов характерна відсутність граматичних значень роду, числа і відмінка, оскільки дані слова виступають у ролі залежного компонента у слово-

¹Динамика структури сучасного російського язика /Акімова Г.Н., Богданов С.И., Бондарко А.В. и др./ - Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1982.- С.86.

сполученнях з видом підрядного зв'язку прилягання. Відомо, що засобами зв'язку при приляганні виступають семантична валентність, топологічні відношення, інтонація. Тому незмінювані ад'єктиви не можуть реалізувати граматичні значення роду, числа і відмінка, оскільки для прикметника вказані значення, як відзначає І.Р.Вихованець, є семантично відображеними.¹ У зв'язку з цим можна говорити про відсутність граматичних значень роду, числа і відмінка у незмінюваних ад'єктивів зіставляваних мов. Сказане, однак, не означає, що в силу цього досліджувані слова немає можливості розглядати у складі прикметників. Виходячи з того, що "з точки зору функціонально-семантичних властивостей - це прикметники: цвет беж, пальто хаки, платьє електрик".² Цілком закономірно розглядати дану групу слів як периферійне явище прикметника.

Незмінюваність досліджуваних слів зумовлена цілим комплексом екстра- та інтралінгвістичних факторів, які перебувають у певних стосунках. У кожному конкретному випадку причини незмінюваності певних субстантивів і ад'єктивів не зводяться до дії якогось одного фактора, а зумовлені одночасно дією цілого комплексу факторів. Такими причинами є прагматичні, соціо-культурні, психологічні причини, певна толерантність мовних систем до різного роду запозичень, характерна однаковою мірою для російської та української мов. Вплив екстралінгвістичних чинників на граматичну структуру незмінюваних субстантивів і ад'єктивів проявляється в усвідомленні носіями мов іншомовних слів.

¹Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті.- К.: Наук.думка, 1988.- С.167.

²Милославский И.Г. Морфологические категории современного русского языка.- М.: Просвещение, 1981.- С.97.

як престижніших, що часто може призвести до необґрунтованої незмінюваності таких субстантивів /наприклад, дав. відм. Наталії Парулава, Іраклію Парулава тощо/.

До інтралінгвістичних факторів, які перешкоджають включенню досліджуваних слів у систему словозміни, належать формальні обмеження на відмінюваність - невідповідність формальної структури досліджуваних субстантивів звичайним іменникам російської та української мов /пор., наприклад, амплуа, фейхоа, але село, яблуко, дом, земля тощо/; нормативні обмеження на відмінювання і значна семантична обмеженість переважної більшості слів.

Незмінюваним субстантивам властиві граматичні значення роду, числа і відмінка, проте реалізуються вони за допомогою синтагматичних засобів. Дані засоби вираження граматичних значень для ядра субстантивів російської та української мов є надлишковими, дублюючими, однак для досліджуваних слів синтагматичні засоби вираження граматичного значення, втрачаючи якості надлишкових, є єдиним засобом реалізації граматичної семантики. Вона, зокрема, виражається за допомогою 1/ флексій атрибутивних елементів мое кепі, французский аташе, длительное турне, скоростное шоссе / мое кепі, французький аташе, тривале турне, швидкісне шосе; 2/ дієслів-предикатів, які координують з незмінюваними субстантивами: "Генеральный директор Берлинского фестиваля Ханс Шлегель дал четкую и профессиональную информацию, которой жюри фестиваля московского, видимо, не владело" /Известия, 1.08.95/; "Прем"єр Туреччини та лідер Партії вірного шляху /ПЕШ/ Тансу Чиллер склала з себе повноваження з формування нового уряду" /Голос України, 6.02.96/; 3/ семантичної валентності, топологічних відношень, інтонації: жалюзи архілюкс / жалюзі архілюкс тощо.

Незмінювані субстантиви російської і української мов можуть виступати у всіх основних відмінкових значеннях. Однак у тих випадках, коли диференціація відмінкового значення здійснюється за рахунок варіантних флексій, указані відтінки значень для досліджуваної групи субстантивів виявляються недоступними. Аналіз участі незмінюваних субстантивів і ад"єктивів у складі композитів свідчить, що незмінюваність даної групи слів поширюється на композити, при цьому досліджувані слова, які входять до складу композитів, є своєрідним флангом стабілізації у мові факту незмінюваності.

Третій розділ "Взаємодія лексичної і граматичної семантики у вираженні категоріальних значень роду й числа незмінюваних субстантивів і ад"єктивів" складається з двох підрозділів. Встановлено, що в процесі функціонування незмінюваних субстантивів у російській мові /так само, як і в українській/ спостерігається посилення впливу лексичної семантики на формування граматичних значень роду і числа. Для незмінюваних субстантивів-істот родове значення мотивується денотатом: "В датских газетах были опубликованы снимки, на которых француз изображен рядом с королевой Дании Магрете" /Известия, 14.12.95/, "Зоологи установили, что в момент, когда коала снимает с ветки, на которой он примостился, животное испытывает сильный страх, хотя внешне это не выражается." /Известия, 29.08.95/, "Спочатку львів"янин Д.Кічкало /вага 57 кг/ виграв поединок у чемпіона Італії А.Фортіні, а більш досвідчений Л.Ерконе /вага 63 кг/ у важкій боротьбі здобув перемогу над іншим львівським спортсменом В.Збарським" /Голос України, 3.04.96/. Родова семантика незмінюваних субстантивів-неістот у російській та українській мовах зазнала певної еволюції; якщо на початкових етапах запозичення /переважно у XIX ст./ родові значення визначалося під впливом мови-джерела /постмоне -

га - чол. рід/, то зараз спостерігається тенденція до формування родового значення під впливом лексичної семантики /родового поняття/:

бенди - чол. рід /за аналогією "хоккей"/;

кешью - чол. рід /за аналогією "способ плетения"/;

мачете - чол. рід /за аналогією "нож"/ тощо. В українській мові:

авеню - жін. рід /за аналогією "вулиця"/;

бере - жін. рід /за аналогією "груша"/;

кольрабі - жін. рід /за аналогією "капуста"/;

шимі - чол. рід /за аналогією "танець"/ та інші. Крім того, вдалося встановити, що у зіставлених мовах у вираженні родової семантики незмінюваних субстантивів-неістот простежується певна еволюція:

1. На першому етапі родові значення формувалося під впливом мови-джерела /якщо вона мала таке значення/, причому в українській мові така залежність простежується не так виразно, що зумовлюється, на наш погляд, декількома причинами: по-перше, корпус незмінюваних субстантивів в українській мові сформувався, порівняно з російською, дещо пізніше і не міг повною мірою зазнати цього впливу. По-друге, як зазначає А.П.Загнітко, у XIX ст. більшість слів типу портмоне, філе, кофе мовці пристосовували до своїх потреб, надаючи їм певного звукового оформлення, що могло вплинути на формування родової семантики даної групи субстантивів.

2. Надляі родова семантика незмінюваних субстантивів формувалася безвідносно від зовнішніх /мови-джерела/ чи денотатив-

¹Загнітко А.П. Диференціація незмінюваних іменників за родами в українській мові //Українське мовознавство.- 1985.- Вип.13.- С.27.

них факторів. Незмінювані субстантиви-неістоти зараховувалися до середнього роду, що зараз в переважній більшості є нормою в сучасних російській та українських мовах.

3. Зміни в родовій семантиці незмінюваних субстантивів-неістот, які найбільш виразно почали виявлятися, починаючи з 70-х років, дозволяють говорити про початок третього етапу формування родової семантики у досліджуваної групи слів під впливом денотативної сфери.

У зв'язку з тим, що числові форми можуть виражати, крім кількісних; інші значення, було простежено можливість реалізації подібних значень у незмінюваних субстантивів. Установлена неможливість реалізації подібних значень у даних субстантивів - через відсутність у них формальних показників граматичного значення. Однак незмінювані субстантиви можуть брати участь у вираженні додаткових значень, зокрема, в розмовному мовленні значення кількості, яке реалізується синтагматично і парадигматично: одно пюре, два рагу, пять какао / одне пюре, два рагу, п'ять какао. Разом з тим недостатня семантична освоєність і вираження граматичних значень за допомогою синтагматичних засобів перешкоджають виявленню цілого спектру значень, яке реалізується опозицією однини-множини.

Група незмінюваних субстантивів з дефектною числовою парадигмою /плуративи/ виникла у зіставлених мовах в результаті впливу лексичної семантики, а також дії закону аналогії. Вплив певних формальних показників /фіналі -и, -і, -з, -с/ на формування даної групи незмінюваних субстантивів можливий тільки у випадку, якщо лексична семантика досліджуваних субстантивів відповідає семантиці змінюваних плуративів російської та української мов, оскільки "число іменників належить до тих морфоло-

гічних категорій, які найтісніше пов'язані з лексикою"¹; пор.: спагетта / спагетті - макарони / макарони, командос / коман-дос - войска / війська, ралли / ралі - гонки / перегони тощо.

У висновках підведені основні підсумки дослідження.

Таким чином, у дисертації розглянуто причини невідмінюваності, граматичні особливості, проведений зіставний аналіз незмінюваних субстантивів російської та української мов, у зв'язку з чим визначено основні типи формально-семантичних відповідників досліджуваних корелятивів.

Окремі положення і результати дослідження викладені у таких публікаціях:

1. Несклоняемые имена в русском и украинском языках //Двуязычие в светском обществе. Тезисы республиканской научной конференции 11-13 мая.- Винница, 1988.- С.239-241.
2. Функционирование неизменяемых существительных в русском и украинском языках в условиях близкородственного двуязычия // Здійснення ленінської національної політики на Донбасі. Тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції /21-24 лютого 1990 р./.- Донецьк, 1990.- С.140-141.
3. Изучение несклоняемых существительных в условиях украинско-русского двуязычия //Лингвометодические аспекты совершенствования преподавания русского языка.- Полтава, 1990.- С.53-60.
4. Особливості вивчення невідмінюваних іменників у школах з російською мовою навчання //Сучасні аспекти дослідження граматики української мови і лінгвометодичні основи викладання шкільного курсу. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції.- Полтава, 1992.- С.86-87.

¹Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного.- К.: Наук. думка, 1990.- С.33.

5. Незмінювані прикметники української мови у зіставленні з російською та їх відображення в "Словнику лінгвістичних термінів" Д.І.Ганича, І.С.Олійника //Взаимодействие украинского и русского языков на территории Украины и актуальные проблемы их исследования и преподавания. Материалы докладов I Ганичевских чтений 13-14 октября 1993 г.- Полтава, 1993.- Т.І.- С.109-110.

Дегтярева К.В. Неизменяемые простые субстантивы и адъективы русского языка в сопоставлении с украинским.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - русский язык, 10.02.01 - украинский язык. Институт языковедения им. А.А.Потебни НАН Украины, Киев, 1996.

В диссертации исследуются состав, семантическая структура, происхождение, специфика и направление эволюционных процессов в группе неизменяемых простых субстантивов и адъективов русского языка в сопоставлении с украинским. В работе анализируются причины неизменяемости исследуемых имен и определяется их частеречная принадлежность. На основе проведенных исследований определяются типы формально-семантических соответствий неизменяемых простых субстантивов и адъективов русского и украинского языков. Изучается взаимодействие лексической и грамматической семантики неизменяемых имен русского и украинского языков в выражении грамматического значения.

Ключові слова:

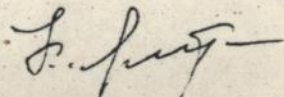
формальна і семантична адаптація, периферія частин мови, синтагматичні засоби вираження граматичного значення, незмінювані субстантиви і адъективи.

Degtyarova Cl. The indeclinable simple nouns and ajectives in the Russian language in comparison with Ukrainian.

Dissertation for Candidates degree in Philology:
Specialities: 10.02.02 - Russian Language, 10.02.01 - Ukrainian Language, O.O.Potebnya Institute of Linguistics, Kiev, 1996.

The dissertation investigates the vocabulary, semantics structure, origin, specific features and the lines of evolution processes in the group of the indeclinable nouns and ajectives in the Russian language in comparison with Ukrainian. The reasons of indeclinability are being analysed and belonging of the analyzed words to the parts of speech. Types of the semantical and formal correspondence of the indeclinable nouns and ajectives are found due to this research work. The dissertation shows the influence of the lexical semantics of the indeclinable nouns and ajectives on the formation of their grammatical meanings.

Key words: formal and semantical adaptation, periphery of the parts of speech, syntagmatic meanings of expression of the grammatical semantics, indeclinable nouns and ajectives.

AB 34.803

AB 34.803